

PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

Nový

ČESKÝ JAZYK

V KOSTCE

Alena Novotná

FRAGMENT

Nový český jazyk v kostce pro SŠ

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

FRAGMENT

Alena Novotná
Nový český jazyk v kostce pro SŠ – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

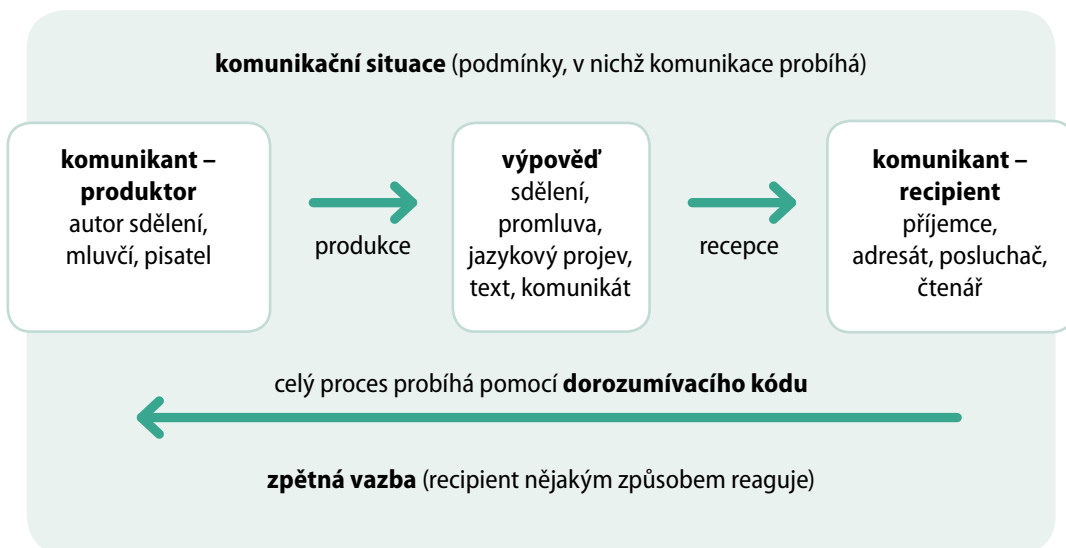
OBSAH

OBEČNÉ VÝKLADY O JAZYCE	4	Částice (partikule)	147
Komunikace	4	Citoslovce (interjekce)	148
Jazyk, mluva, řeč	5		
Jazykověda a její disciplíny	6	SKLADBA (SYNTAX)	149
Klasifikace jazyků	7	Věta a výpověď	149
Diferenciace češtiny	11	Větné členy	152
Jazyková kultura	13	Přísudek – PŘ (predikát)	156
		Podmět – PO (subjekt)	158
VÝVOJ ČESKÉHO JAZYKA		Předmět – PT (objekt)	160
VE VZTAHU K VÝVOJI SPOLEČNOSTI	16	Přívlastek – PK (atribut)	161
Období staroslovenštiny a pračeštiny	16	Doplněk – D (atribut verbální)	164
Období staročeštiny	19	Přísluvné určení – PU (adverbiale)	165
Období tzv. humanistické češtiny	21	Přístavek (atribut)	167
Období češtiny doby barokní	22	Větný rozbor	167
Období novočeštiny	23	Věta záporná (negace)	171
		Nepravidelnosti větné stavby	171
ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA		Aktuální členění výpovědi	173
(FONETIKA A FONOLOGIE)	28	Pořádek slov ve větě – slovosled	174
Systém českých hlásek	29	Valenční syntax	175
Zvuková stránka slova	31	Čárka ve větě jednoduché	178
Zvuková stránka věty	32	Souvětí	180
Hlavní zásady spisovné výslovnosti	33	Syntax nepřipraveného mluveného projevu	189
		Textová syntax (hypersyntax)	190
GRAFICKÁ STRÁNKA JAZYKA	37		
Pravopis lexikální	37	NAUKA O STYLU (STYLISTIKA)	199
Pravopis morfologický	63	Slohotvorní (stylotvorní) činitelé	200
Pravopis syntaktický	65	Projevy mluvené a psané	201
		Funkční styly spisovného jazyka	202
NAUKA O SLOVNÍ ZÁSOBĚ		Slohové postupy a slohové útvary	203
(LEXIKOLOGIE)	70	Slohové rozvrstvení jazykových prostředků	205
Slovní zásoba a její jednotky	70	Prostědělovací styl	206
Slovní zásoba češtiny	79	Odborný styl	210
Způsoby obohacování slovní zásoby	83	Administrativní styl	216
Zpracování slovní zásoby ve slovnících	84	Publicistický styl (publicistika)	219
		Umělecký styl	225
TVOŘENÍ SLOV (SLOVOTVORBA)	88	Řečnický styl	228
Slovotvorné způsoby – jak v češtině vznikají nová slova	88		
Stavba slova	98	NEJČASTĚJŠÍ SLOHOVÉ ÚTVARY	232
		Vypravování	232
TVAROSLOVÍ (MORFOLOGIE)	100	Popis	237
Kritéria třídění slovních druhů	101	Úvaha	241
Podstatná jména (substantiva)	103	Zpráva	243
Přídavná jména (adjektiva)	116	Článek	245
Zájmena (pronomina)	121	Formální dopis	247
Číslovky (numeralia)	125	Životopis	250
Slovesa (verba)	128	Kontrola psaných textů	251
Příslovce (adverbia)	142		
Předložky (prepozice)	144	VYSVĚTLIVKY	255
Spojky (konjunkce)	145	POUŽITÁ LITERATURA	256
		REJSTŘÍK	257

OBECNÉ VÝKLADY O JAZYCE

Komunikace

- **komunikace** (z lat. *communicare* = dorozumívat se) – přenos, sdělování informací, ale též proces vzájemného ovlivňování a působení
- **komunikační proces** – probíhá mezi účastníky komunikace (mluvčí, autor a adresát, příjemce) za určité situace a v určitém dorozumívacím kódu, graficky znázornit jej můžeme takto:

- **dorozumívací kód** – soubor znaků, gest, symbolů a pravidel jejich užívání
 - **komunikace verbální**, tj. užití jazyka jako systému znaků a symbolů (v podobě mluvené či psané), který umožňuje dorozumívání mezi lidmi, sdílení myšlenek, emocí, postojů atd.
 - **komunikace neverbální** – mimoslovní sdělování informací, tj. užití neverbálních prostředků: mimika, gesta, posunky, dotyky, postoj, ale též obrázky, symboly, světelné signály, morseovka apod.
- **účastníci komunikace**
 - **interpersonální komunikace** – probíhá mezi dvěma a více lidmi, mezi kterými je nějaký vztah; rozeznáváme: dialog – komunikace probíhá mezi minimálně dvěma komunikanty a monolog – promluva jedné osoby
 - **intrapersonální komunikace** – probíhá uvnitř jedince a má podobu *vnitřního monologu* (samomluva, rozmlouvání „sám se sebou“, sebereflexe vlastního jednání)
 - **masová komunikace** – jednosměrné proudění informací od jednoho nebo více zdrojů k mnoha komunikantům (příjemcům); jde o komunikaci uskutečňovanou skrze média,

jakými jsou např.: rádio, televize, tisk a internet; při masové komunikaci nedochází k přímé zpětné vazbě, je proto důležité přijaté informace kriticky zhodnotit

- **výpověď** – věta, která byla pronesena v určité komunikační situaci, má vždy nějakou funkci, tj. záměr, který mluvčí sleduje, např. chce adresáta informovat, chce mu dát nějakou radu, něco mu přikazuje, něco mu nabízí, vyhrožuje mu, chválí ho apod.

Jazyk, mluva, řeč¹

1. Vymezení termínů

- **jazyk (langue)**
 - abstraktní systém znaků (hlásky, písmena) sloužící k řečovému dorozumívání lidí
 - soubor jazykových norem a pravidel platných v určitém společenství
 - zdroj modelů pro vznik řeči
 - neustále se vyvíjí v závislosti na vývoji společenství, které ho užívá
 - dítě se mateřskému jazyku neučí, ale nabývá schopnosti jej užívat
- **mluva (parole)**
 - individuální, konkrétní realizace jazyka v určitých situacích, v praxi
- **řeč**
 - schopnost člověka dorozumívat se artikulovaným způsobem s ostatními lidmi, předávat jim poznatky, zkušenosti, názory; schopnost užívat jazyk jako systém znaků
 - schopnost osvojit si řeč je člověku vrozená

2. Funkce jazyka a mluvy

- **dorozumívací (komunikativní)** – základní funkcí jazyka je předávání informací mezi lidmi
- **myšlenková (mentální)** – jazyk je prostředkem myšlení, člověk je schopen pomocí jazyka verbalizovat obsah svých myšlenek
- **výzvolá (apelová)** – jazyk slouží k předávání povelů, příkazů (podobně jako nonverbální komunikace, např. dopravní značky apod.)
- **agitační (přesvědčovací)** – jazyk slouží k působení na ostatní (manipulace)
- **estetická** – jazyk je prostředkem k vytváření krásy (umělecká literatura)
- **expresivní (emotivní)** – jazykem člověk vyjadřuje své pocity, nálady, přání
- **národně reprezentativní** – jazyk je znakem určitého společenství lidí (národa)

¹ Jako první rozlišil „langue“ a „parole“ švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure (1857–1913).

² Obrázek převzat z: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/LANGUE%20A%20PAROLE> [cit. 15. 10. 2018]

Jazykověda a její disciplíny

- **jazykověda (lingvistika)** – nauka o jazyce a jeho užívání, dělí se do několika dalších disciplín podle toho:
 - a) který jazyk studuje: **bohemistika** (studuje český jazyk), **anglistika** (angličtinu), **germanistika** (němčinu), **slavistika** (slovanské jazyky) apod.
 - b) který stav jazyka z hlediska času popisuje: **synchronní, současná** (zabývá se současným stavem jazyka) a **diachronní, historická** (zabývá se historickým vývojem jazyka)
 - c) kterou složku jazyka studuje:

nauka o zvukové stránce jazyka	fonetika	nauka o zvukové stránce řeči – o hláskách
	fonologie	nauka o funkci zvukových prostředků
	ortofonie	popisuje správnou artikulaci jednotlivých hlásek
	ortoepie	stanovuje a popisuje pravidla správné výslovnosti
nauka o písemné stránce jazyka	grafémika	zkoumá symboly v písemné komunikaci (písmo)
	ortografie	stanovuje a popisuje zásady a pravidla pravopisu
nauka o slovní zásobě – lexikologie	frazeologie	zabývá se ustálenými slovními spojeními a obraty
	onomastika	nauka o vlastních jménech
	lexikografie	nauka o slovnících
	sémantika	nauka o významech slov
	etymologie	nauka o původu slov
nauka o tvoření slov (slovotvorba, též derivologie)		nauka o způsobech tvoření slov a o stavbě slova
gramatika (mluvnice)	morfematika	nauka o morfémech, o jejich stavbě, druzích a kombinačních schopnostech
	morfologie (tvarosloví)	nauka o tvoření tvarů slov a významech těchto tvarů, nauka o slovních druzích
	syntax (skladba)	nauka o stavbě vět a souvětí
nauka o slohu (stylistika)		nauka o slohu, o jeho druzích, o slohové výstavbě textů, o používání jazykových prostředků v závislosti na funkci textu (mluveného i psaného)
dialektologie		nauka o dialekttech (nářečích)
obecná jazykověda		zobecňuje a shrnuje poznatky všech lingvistických disciplín, vyvozuje obecné zákonitosti
pragmatika		zabývá se výpověďmi z hlediska praktického, tj. zkoumá záměr mluvčího, jeho komunikační strategie apod.

vědy využívající poznatků z dalších oborů	sociolingvistika	zkoumá vzájemné vztahy jazyka a společnosti
	psycholingvistika	zabývá se psychickými jevy a procesy souvisejícími s jazykem, jeho osvojováním apod.
	lingvodidaktika	zkoumá jazyk se zřetelem k jeho vyučování
	korpusová lingvistika	zabývá se tvorbou jazykových korpusů (u nás <i>Český národní korpus</i>)

Klasifikace jazyků

- počet jazyků, jimiž se hovoří, se odhaduje mezi třemi až pěti (sedmi) tisíci; přesný počet není možné stanovit, protože mnohdy je obtížné určit, zda se jedná o dva různé jazyky, či o jazyk a jeho dialekt
- jazyky však můžeme seskupovat (klasifikovat) dle různých hledisek

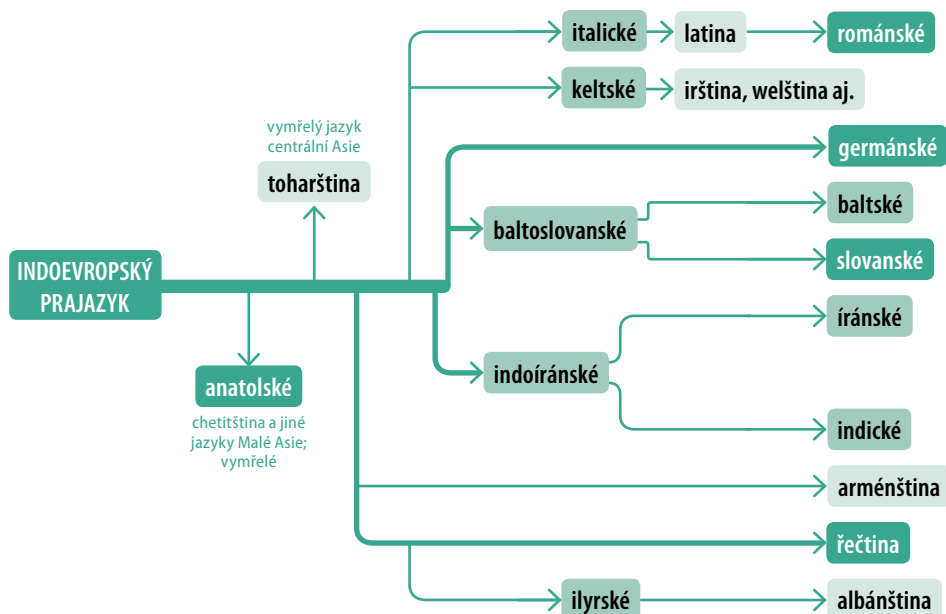
1. Genealogická typologie (klasifikace)

- podstatou této typologie je skutečnost, že jazyky byly na základě vzájemných vztahů a prokazatelné příbuznosti rozděleny do **jazykových skupin (rodin)**, existují však i **jazyky izolované**, které nelze k žádné skupině přiřadit

Jazykové rodiny světa

jazyková rodina	oblast	jazyky
indoevropská	Evropa až Indie, dnes všechny kontinenty	<i>podrobněji viz dále</i>
čínskotibetská	Asie	čínské jazyky, tibetština, barmština
nigerokonžská	subsaharská Afrika	swahilština, jorubština, šona, zulština
afroasijská	Střední východ, severní Afrika	semitské jazyky (arabština, hebrejština, ...), somálština
austronéská	jihovýchodní Asie, Tchaj-wan, Madagaskar	indonéština, filipínština, malajština, havajština, fidžijština, ...
uralská (ugrofinská)	střední, východní a severní Evropa, severní Asie	maďarština, finština, estonština, sámské jazyky
altajská	od Turecka po Sibiř	turkické jazyky (turečtina, kazaština, ...), mongolské jazyky (mongolština, ...), tunguzské jazyky (mandžuština, ...)
drávidská	jižní Indie	tamilština, malajálamština, kannadština, telugština
thajsko-kadajská	jihovýchodní Asie	thajština, laoština
austroasijská	jihovýchodní Asie	vietnamština, khmerština
a další		

Jazyky indoevropské

skupiny jazyků indoevropských		jazyky
italické		latina a jazyky románské: italština, portugalština, španělština, francouzština, rumunština, moldavština, rétorománština
keltské		ířština, bretonština, velština, ... a jazyk starověkých Galů, Bójů
germánské		angličtina, němčina, holandština, vlámsština, švédština, norština, islandština, dánština, ... a vymřelá gótština
baltoslovanské	baltské	litevština, lotyština, vymřelá pruština
	slovanské	<i>podrobněji viz dále</i>
indoíránské	indické	hindština, bengálština, romština, ...
	íránské	perština, kurdština, afgánština, tádžičtina, ...
arménština		
řečtina		
ilyrské		albánština
anatolské		vymřelá chetitština

Jazyky slovanské

skupiny jazyků slovanských	jazyky
západoslovanské	čeština, slovenština, polština, horní a dolní lužická srbština, kašubština; vymřelá polabština
jihoslovanské	slovinština, chorvatština, srbština, makedonština, bulharština, bosenština, černohorština, staroslověňština (mrtvý jazyk)
východoslovanské	ruština, běloruština, ukrajinština

- **praslovánština** – společný základ všech slovanských jazyků, měla jen mluvenou podobu, nedochovala se písemná podoba
- **staroslověňština** (patřila k jazykům jihoslovanským) – nejstarší spisovný slovanský jazyk (jazyk umělý), užívali ho v 9. stol. Konstantin a Metoděj k šíření křesťanství na Velké Moravě ▶
- **společné rysy slovanských jazyků:**
 - a) slovní zásoba (asi 1 250–2 000 společných slov, např. *louka, voda, ruka*)
 - b) podobnost v mluvnické stavbě, např. slovesný vid a ohýbání (flexe)

str.
16

česky	<i>dům</i>	<i>člověk</i>	<i>Bůh</i>
slovensky	<i>dom</i>	<i>človek</i>	<i>Bôh</i>
polsky	<i>dom</i>	<i>człowiek</i>	<i>Bóg</i>
rusky	<i>dom</i>	<i>человек</i>	<i>Бог</i>
ukrajinsky	<i>dim</i>	<i>чоловик</i>	<i>Бог</i>
bělorusky	<i>dom</i>	<i>чалавек</i>	<i>Бог</i>
bulharsky	<i>dom</i>	<i>човек</i>	<i>Бог</i>
makedonsky	<i>dom</i>	<i>човек</i>	<i>Бог</i>
srbochorvatsky	<i>dom</i>	<i>čovjek</i>	<i>Бóг</i>
slovinsky	<i>dom</i>	<i>človek</i>	<i>Bóh</i>

2. Jazykovědná (též morfologická) typologie

- třídí jazyky podle převládajícího gramatického znaku³:
 - 1) **izolační** (např. francouzština, angličtina) – ohýbání slov se děje bez koncovek; gramatické vztahy se vyjadřují pomocí předložek nebo slovosledu (pevný slovosled), příp. intonace
 - 2) **aglutinační** (např. turečtina) – gramatické kategorie se vyjadřují pomocí afixů⁴, které mají vždy jen jednu funkci, tj. afixy se „přilepují“ k neměnnému kořenu slova – má-li se vyjádřit více funkcí, je třeba připojit ke slovu více afixů (slova narůstají do délky)
 - 3) **flexivní** (např. slovanské jazyky, latina, řečtina) – mluvnické kategorie se vyjadřují pomocí afixů, přičemž se jimi vyjadřuje více gramatických funkcí (např. *chvál-ím* – 1. osoba, číslo jednotné, oznamovací způsob, přítomný čas, činný rod)

³ Tuto klasifikaci zpracoval český lingvista Vladimír Skalička (1909–1991).

⁴ **Afix** = předpona, přípona.

- 4) **introflexivní** (např. arabština, němčina) – významové změny se vyjadřují změnami hlásek uvnitř slov (*Vater – otec, Väter – otcové*)
- 5) **polysyntetický** (východoasijské jazyky, němčina) – vázání významových prvků v jednom slově – vznikají složeniny

3. Další termíny

- **národní jazyk** – souhrn jazykových prostředků, které jsou společné pro všechny příslušníky jednoho národa nebo etnika⁵
- **mateřský jazyk** – jazyk, jímž na člověka od narození hovoří jeho nejbližší okolí, zvl. matka, je v něm vychováván a vzděláván, pokud je člověk od narození vystaven dvěma jazykům (např. mateřský jazyk matky a odlišný mateřský jazyk otce), hovoříme o **bilingvistu**
- **světový jazyk** – jazyk, který je užíván uživateli napříč kontinenty (rodilými i nerodilými mluvčími) jako základní dorozumívací prostředek, dnes je za světový jazyk považována především angličtina, ale též jazyky nad 60 milionů uživatelů: čínština, arabština, španělština, hindština, ruština
- **jazyk úřední (státní)** – jazyk, který je stanovený zákonem pro komunikaci s úřady, včetně školství; laicky řečeno je to jazyk, kterým se na území daného státu převážně komunikuje
- **přirozený jazyk** – vzniklý na základě přirozeného vývoje společnosti, užívaný mluvčími v běžné komunikaci
- **umělý jazyk** – nevznikl přirozeným vývojem, byl vytvořen uměle ve snaze o celosvětový dorozumívací prostředek (např. esperanto), dnes ale tuto funkci převzala angličtina; dále sem patří programovací jazyky (Java, Pascal, BASIC apod.), jazyky literárních a filmových hrdinů („klíngonština“ – Star Trek; „vznešená elfština“ – Pán prstenů), ale i v 9. století uměle vytvořená staroslověnština
- **živý jazyk** – užíván v běžné jazykové komunikaci, jazyk se stále vyvíjí dle potřeb uživatelů (neustále vznikají nová pojmenování)
- **mrtvý jazyk** – jazyk, jenž není dnes užíván v běžné komunikaci, nemá rodilé mluvčí, nefunguje jako jazyk mateřský (např. latina, chetitština, staroslověnština apod.)

4. Celková charakteristika češtiny

- čeština je:
- **jazyk přirozený**
- **jazyk živý**
- **jazyk národní**
- **jazyk mateřský**
- **jazyk mnohohvrstevný (diferencovaný)** – plní nejrozmanitější funkce (úřední, uměleckou, soukromou apod.) – reprezentativním jazykem je **jazyk spisovný**
- **jazyk úřední (státní) v České republice** – mluví jím zhruba 10 milionů lidí
 - na území České republiky se užívají též **tzv. jazyky menšinové** – slovenština, polština, němčina, romština
 - češtinu užívají krajané i mimo území ČR (v USA, Kanadě, Slovensku, Rakousku apod.), tedy další asi 2 mil. mluvčích
- **jazyk indoevropský – jazyk slovanský – jazyk západoslovanský** (viz výše)
- **jazyk flexivní (ohybný)** – je schopen skloňovat a časovat slova – tj. pomocí koncovek vyjadřuje gramatické funkce⁶

5 Ne vždy je jeden jazyk znakem jednoho národa a naopak: německý jazyk je užíván Němci, Rakušany, Švýcary; naopak ve Švýcarsku se mluví nejen německy, ale také francouzsky, italsky a rétorománsky.

6 Náš jazyk se považuje za nejvíce flexivní ze všech známých jazyků (čeština většinou zařazuje přejímaná cizí slova do systému skloňování, ale např. ruština nikoli).

Diferenciace češtiny

- útvary národního jazyka nejsou navzájem izolované, ale existují vedle sebe, překrývají se a prolínají

5. Územní diferenciace češtiny

útvary národního jazyka	spisovný jazyk	přechodový útvar mezi spisovným a nespisovným jazykem
vrstvy	1) archaická vrstva 2) knižní vrstva 3) neutrální vrstva	hovorová vrstva – označovaná též jako mluvená podoba spisovného jazyka
příklady	1) <i>jít spat, on jest, máť</i> 2) <i>kuropění, slynout, téci</i> 3) <i>svítání, matka, téct</i>	<i>táta, motorka, malér, oni můžou</i>
charakteristika	celonárodní dorozumívací útvar psaný i mluvený užívaný především v oblastech veřejného styku mezi lidmi (úřady, školy, odborná literatura, média)	především mluvená podoba (ale dnes proniká i do písemného projevu, zvl. na sociálních sítích)
vznik	vznikl na základě středočeského nářečí	

útvary národního jazyka	nespisovný jazyk	
	interdialekty (nadmáreční útvary)	dialekty
vrstvy	1) obecná čeština (dominantní) 2) středomoravská nářeční skupina (nářečí hanácká) 3) slezská nářečí (nářečí lašská) 4) východomoravská nářeční skupina (nářečí moravskoslovenská)	a) nářečí v Čechách b) nářečí středomoravská (hanácká) c) nářečí slezská (lašská) d) nářečí moravskoslovenská
příklady	1) <i>malej, vokno, strejda</i> 2) <i>naša slepica, já chcu, oni chcou</i> 3) <i>stryc, tětka</i> 4) <i>kamének, ludé, strýc</i>	a) <i>dlouhej</i> b) <i>dlóhé</i> c) <i>dlúhí/dlúhý</i> d) <i>dľuhy</i>
charakteristika	běžně mluvený jazyk	v soukromé komunikaci, často na venkově výrazné rozdíly mezi jednotlivými nářečími mizejí
vznik	vznikly na základě stírání rozdílů mezi regionálními nářečími	vznikly díky izolovanému vývoji v různých regionech a přírodním překážkám, které bránily lidem v kontaktu

a) nářečí v Čechách: středočeské, jihozápadočeské (např. nářečí chodské), severovýchodočeské (např. nářečí podještědské a krkonošské)

■ charakteristické znaky:

- dvojhláska *ej* místo spisovného *y* po tvrdých souhláskách: *dlouhý týden* → **dlouhej tejden*
- nerozlišování životnosti: *ti hezcí kluci* → **ty hezký kluci*
- přičestí minulé bez přípony *-l*: *nesl, řekl* → **nes, *řek*
- 4. p. zájmena *ona: ji* → **jí*
- asimilace skupiny *sh* na *sch*: *shánět* → *schánět*
- vynechávání pomocného slovesa *být*: *já jsem ho viděl* → **já ho viděl, my jsme tam šli* → **my tam šli*

b) nářečí středomoravská (hanácká): centrální (Olomoucko, Prostějovsko), jižní (od Brna ke Znojmě), západní (mezi Zábřehem a Třebíčí) a východní (jihovýchodně od Olomouce)

■ charakteristické znaky:

- *é* za *y* (částečně za *í*) a *ej*: *mlýn* → **mlén*, *vozík* → **vozék*, *nedělejte to* → **nedělě to*
- *ó* za *ou*: *louka* → **lóka*, *nesou* → **nesó*
- na většině území je pouze krátké *i*, *u*: *víno* → **vino*, *stůl* → **stul*
- slovesa 4. třídy ve 3. os. mn. č. končí na *-ijó*: *nosí* → **nosijó*, *leží* → **ležijó*
- u slov začínajících na samohlásku se přidává protetické *h*: *almara* → **harmara*, *úzký* → **hózké*
- asimilace skupiny *sh* na *zh*: *shánět* → *zhánět*

c) nářečí slezská (lašská): opavské (přesahuje až do Polska), ostravské (okolí Ostravy a Frýdku-Místku) a jižní (Frenštát, Štramberk, Příbor)

■ charakteristické znaky:

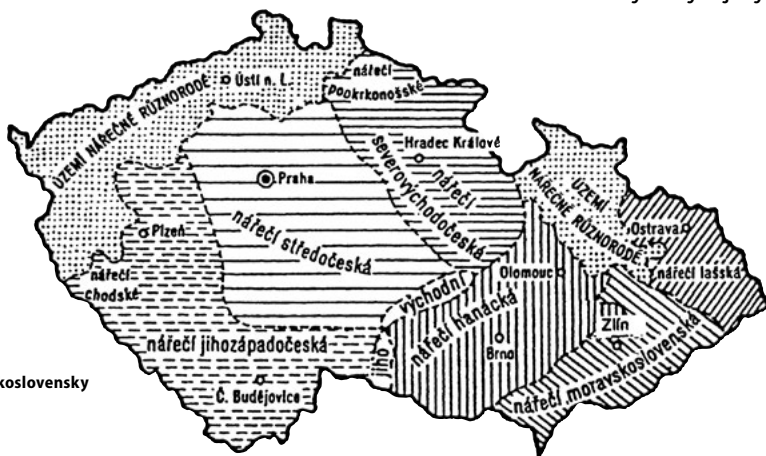
- mají jen krátké samohlásky
- přízvuk je na předposlední slabice
- ve výslovnosti se zachovává rozdíl mezi *i* a *y*: *bil* × *byl* → *bił* × *był*, *mily* × *myli* → *miły* × *myły*
- zachovává se měkkost ve slabikách *de*, *te*, *ne*: *nebudete* → **něbudětě*
- výslovnost skupiny *mě* jako *mje*: *město* → **mjesto*
- 2. p. mn. č. je zakončen na *-uv*: *schodů* → **schoduv*, *vlasů* → **vlasuv*
- infinitiv sloves typu *péct*, *mocet* je zakončen na *-c*: **pec*, **moc*

d) nářečí moravskoslovenská: jižní (slovácké), severní (valašské), západní (nářečí kelečské a dolské), na hranici se Slovenskem (kopaničářské)

■ charakteristické znaky:

- zachované *é*: *kamének, říct* → **řéct*, *dobrého, zelí* → **zelé*
- na většině území *aj* místo *ej*: *vejce* → **vajce*, *dávej* → **dávaj*
- na většině území *a* místo *e*: *ležet* → **lažat*, *kuře* → **kuřa*
- 1. p. mn. č. podst. jmen rodu mužského: *lidé* → **ludé*, *předsedové* → **předsedé*, *pekaři* → **pekařé*
- na většině území se vyskytuje dlouhé *r*: *trní* → **tríni*

(Mapka českých nářečí podle F. Cuřína)

např.:

česky	hanácky	lašsky	moravskoslovensky
mouka	móka	muka	múka
mlejn	mlén	mlyn	młyn
vozejk	vožék	vozik	vožík
strejček	strěček	stryk	strýček

6. Sociální diferenciace češtiny

- tyto útvary se liší od spisovného (hovorového) jazyka především ve slovní zásobě a frazeologii, nemají samostatnou gramatiku

útvary	charakteristika	příklady
profesní mluva	mluva různých povolání	lékařů: <i>slepák</i> , <i>penoš</i> (penicilin) IT specialistů: <i>sejvnout</i> , <i>ajťák</i> , <i>fleška</i> zedníků: <i>fanka</i> (zednická naběračka), <i>mišuňk</i> (směs)
slang	mluva zájmových skupin	studentů: <i>šprtat se</i> , <i>rupnout</i> myslivců: <i>slechy</i> , <i>barva</i> sportovců: <i>finiš</i> , <i>ležka</i>
argot	mluva deklasovaných společenských vrstev (vězňů, zlodějů, prostitutek, narkomanů apod.) cílem je utajit skutečný význam slova, mnohá slova ale pronikla do obecného užívání	<i>káča</i> (kasa), <i>prachy</i> (peníze), <i>špicl</i> (donašeč), <i>perník</i> (pervitin), <i>šlehnout si</i> (aplikovat drogu), <i>lapák</i> , <i>basa</i> , <i>loch</i> (vězení) apod.

Jazyková kultura

jazykovou kulturu chápeme ve dvojím významu:

a) jako **úroveň jazyka** a mluvené i písemné komunikace ve společnosti

b) jako **péči o jazyk**, o úroveň jazykového vyjadřování (tj. kultivování jazyka), též jako jazykovou výchovu

- předmětem kultury jazyka v obojím smyslu je **spisovný jazyk**, který je sám o sobě kulturní hodnotou národa
- kultivované však mohou být i projevy nespisovné
- na úrovni jazykové kultury národa se podílejí nejenom jazykovědci, spisovatelé, novináři, ale i každý uživatel jazyka, proto bychom svůj projev měli kultivovat po celý život

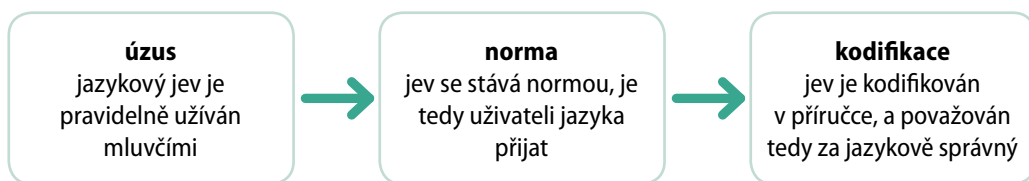
Na co dát pozor ▼

- za **projev jazykově kultivovaný** se považuje projev, který je:
 - vhodný v dané komunikační situaci (projev veřejný × soukromý)
 - adekvátní příjemci (odborná veřejnost × studenti × přátelé × děti apod.)
 - jasný a srozumitelný
 - zdvořilý, řídí se pravidly slušného chování apod.

7. Termíny spojené s jazykovou kulturou

- **úzus** – soubor jazykových prostředků, které jsou uživateli pravidelně užívány bez ohledu na to, jestli jsou vhodné nebo nevhodné, správné nebo nesprávné – jde o ustálený způsob užívání jazykových prostředků
- **norma** – soubor jazykových prostředků, které jsou jazykovým společenstvím pravidelně užívány a považovány za závazné, též soubor zákonitostí v jazyce, jimiž se řídí řeč
- **kodifikace** – odborné zachycení a uzákonění normy spisovného jazyka v kodifikačních příručkách, tato norma je kritériem jazykové správnosti

schéma vývoje:

- **jazyková správnost**⁷ – za správný je označován takový jazykový jev, který se opírá o tři kritéria:
 - **noremnost** – jev, který je uživateli jazyka přijat
 - **funkčnost** – jev, který splňuje funkční potřeby uživatelů jazyka
 - **systémovost** – jev, který je v souladu s existujícím jazykovým systémem
- jev, který splňuje uvedená kritéria, bývá kodifikován a pak je uživateli považován za jazykově správný
- **purismus (brusičství)** – snaha o očistu jazyka, především od cizích prvků; takových snah se v průběhu historie objevilo několik, zvl. v období národního obrození, dnes ale chápeme purismus jako jev negativní, neboť vytlačuje z jazykové praxe prostředky mluvčími zažité a žádoucí ▶

str.
23

Na co dát pozor ▼

- institucí, která uskutečňuje vědecký výzkum v oblasti českého jazyka a jazykového vzdělávání a která vydává kodifikační příručky, je Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky (založen roku 1946)

7 Otázkou jazykové správnosti se zabývali ve 30. letech 20. století lingvisté sdružení v tzv. Pražském lingvistickém kroužku. Zásadní je pak jejich sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* z roku 1932.

8. Kodifikační jazykovědné příručky a odborné časopisy

Odborné publikace – závazné jazykové příručky: pravidla, mluvnice, slovníky

Internetová jazyková příručka (IJP) – dostupná na www adrese: <http://prirucka.ujc.cas.cz> – má slovníkovou a výkladovou část. Její výhodou je, že může být neustále rozšiřována, zpřesňována a doplňována o nové výrazy.⁸

Akademická příručka českého jazyka. Praha: Academia, 2014 – knižní vydání výkladové části *Internetové jazykové příručky*.

Nový encyklopedický slovník češtiny – dostupný na www adrese: <https://www.czechency.org/>.

Pravidla českého pravopisu, školní vydání. Praha: Fortuna, 1999.

Pravidla českého pravopisu, akademické vydání. Praha: Academia, 1994.

SVOBODOVÁ, Ivana a kol. *Psaní velkých písmen v češtině*. Praha: Academia, 2015.

HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995.

GREPL, Miroslav a kol.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995.

STYBLÍK, Vlastimil a kol.: *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: SPN, 2004.

HAVRÁNEK, Bohuslav a JEDLIČKA, Alois: *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna, 1998.

ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, 2002.

FILIPEC, Josef, DANEŠ, František a MEJSTŘÍK, Vladimír. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2002.

HAVRÁNEK, Bohuslav a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého I–VIII*. Praha: ČSAV, 1989.

KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a PLESKALOVÁ, Jana: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002.

PALA, Karel: *Slovník českých synonym*. Praha: NLN, 1994.

Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia, 2000.

Populárně-naučné publikace

PRAVDOVÁ, Markéta a kol. *Jsme v češtině doma*. Praha: Academia, 2012.

PRAVDOVÁ, Markéta (ed.). *Čeština nově od A do Ž*. Praha: Academia, 2016.

CIBULKA, Aleš, SATURKOVÁ, Jitka a PRAVDOVÁ, Markéta. *O češtině 1–3*. Praha: Edice České televize, 2007–2010.

ČMEJRKOVÁ, Světlá. *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, 1996.

OUŘEDNÍK, Patrik. *Šmírbuch jazyka českého*. Praha: Volvox Globator, 4. vydání, 2016

HAUSENBLAS, Karel, KUCHAR, Jaroslav a kol.: *Čeština za školou*. Praha: Panorama, 1979.

EISNER, Pavel. *Chrást i tvrz: kniha o češtině*. Praha: XYZ, 2015. (první vydání 1946)

EISNER, Pavel. *Čeština poklepem i poslechem*. Praha: Leda. (první vydání 1948)

Odborné a vědecko-popularizační lingvistické časopisy

Slovo a slovesnost; Časopis pro moderní filologii; Naše řeč; Český jazyk a literatura; Nová čeština doma a ve světě

Další internetové odkazy

Naše řeč, odborný časopis vydávaný ÚJČ AV ČR: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/>.

Český národní korpus, rozsáhlý a reprezentativní soubor počítačově uložených textů, který slouží k jazykovému výzkumu (ČNK): <https://www.korpus.cz/>.

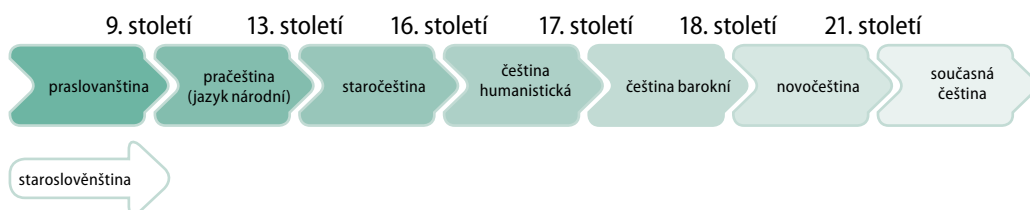

Na co dát pozor ▼

- Ústav pro jazyk český AV ČR není autorem webových stránek www.pravidla.cz, www.cj.cz, www.pravidlo.cz, www.pravopis.cz, www.mluvnice.cz, www.nechybujte.cz a www.ocestine.cz, a proto neodpovídá za informace o českém pravopisu, tvarosloví aj. na těchto stránkách uvedených

VÝVOJ ČESKÉHO JAZYKA VE VZTAHU K VÝVOJI SPOLEČNOSTI

- kdy přesně vznikla čeština jako samostatný jazyk, nelze přesně určit, její počátky jsou teoreticky kladeny do 9. století
- vznik češtiny spadá do doby, z níž nemáme dostatek písemných památek

Období staroslověnštiny a pračeštiny (9. – konec 13. století)

9. Období staroslověnské

- **staroslověnština** – první slovanský spisovný jazyk, vytvořený soluňskými bratry **Konstantinem (Cyrilem)** a **Metodějem** za účelem šíření křesťanství na Velké Moravě
- základem staroslověnštiny byl bulharsko-makedonský dialekt
- písmo, jímž se staroslověnština zapisovala, se nazývalo **hlaholice**, později byla zjednodušena a hovoříme o tzv. **cyrilici** (z níž vznikla **azbuka**)⁹
- nejstarší dochované písemné památky ve staroslověnštině pocházejí z 10.–11. stol.
- staroslověnské období u nás trvalo déle než dvě stě let (do roku 1097, kdy byli vyhnáni staroslověnský mniši ze Sázavského kláštera)

ⱁ	ⱃ	ⱅ	ⱇ	ⱉ	ⱋ
A	B	C	D	E	F
ⱏ	ⱑ	ⱓ	ⱕ	ⱗ	ⱙ
G	H	I	J	K	L
ⱛ	ⱝ	ⱟ	Ⱡ	ⱡ	
M	N	O	P	R	
Ɽ	ⱦ	ⱨ	ⱪ	ⱬ	
S	T	U	V	Z	

hlaholice

ⱦ	Ⱨ	ⱨ	Ⱪ	ⱪ	ⱬ
Ɑ	Ɱ	Ɐ	Ɒ	ⱱ	Ⱳ
ⱳ	ⱴ	Ⱶ	ⱶ	ⱷ	ⱸ
ⱹ	ⱺ	ⱻ	ⱼ	ⱽ	Ȿ
Ɀ	ⱽ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ
Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ
Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ
Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ

cyrilice

⁹ Hlaholice vznikla z malé řecké abecedy, cyrilice z velké řecké abecedy.

Ukázka staroslověnského textu

*Отче нашъ, иже јеси на небеси, да свѣтитъ сѣ имѣ твоѣ, да придѣтъ цѣсарѣство твоѣ, да бѣдетъ волѣ твоѣ
ѣко на небеси и на земли; хлѣбъ нашъ насѣщѣнии даждь намъ днѣсь и не вѣведи насъ въ напастъ нѣ
избави ны отъ лѣкаваго.*

Na co dát pozor ▼

- **čeština se ze staroslověnštiny nevyvinula**, protože čeština se vyvinula ze západních nářečí praslovanštiny na konci 10. století, zatímco staroslověnština (jazyk umělý) vycházela pravděpodobně z jihoslovanského dialektu praslovanského jazyka

10. Období pračeské

- v 11.–12. století se kulturním jazykem na našem území stala latina
- pračestina je doložena pouze jednotlivými slovy a českými prvky v cizojazyčných textech
- objevují se tzv. **bohémika** (české jazykové prvky, většinou osobní a místní jména) a tzv. **glosy** („připisky“ – české překlady cizích slov, vazeb i celých vět)

České písemné památky

- souvislé české texty z tohoto období v podstatě neexistují
- **první souvislá česká věta** (z počátku 13. století) je zaznamenána v latinsky psané zakládací listině kapituly litoměřické (z r. 1057), jde o zápis o darování pozemku s nevolníky:
 - v originále: *PaueI dal geft ploſcoucih zemu Wlah dalgeft dolaf zemu ifuiatemu ſcepanu ſeduema duſnikoma bogucea aſedlatu.*
 - v prepise: *Pavel dal jeſt Ploſkovcih zem' u Vlach dal jeſt Dolas zem' u i ſv'atému Œčepánu ſe dvěma duſnikoma Bogučej a Sedlatu.*
 - v překladu: *Pavel dal v Ploſkovicích pozemek a Vlach dal v Dolanech pozemek Bohu a ſvatému Œtěpánu (tj. kostelu, převod majetku církvi) s dvěma nevolníky – Bogučejem a Sedlatou.*

Pravopis

- texty byly psány tzv. **primitivním pravopisem**, který spočívá v tom, že české hlásky, které latina nemá, byly označovány písmeny latinské abecedy pro zvukově nejbližší hlásky, např. písmeno **c** označovalo **k**, **c** i **č**: *cas* – čas, tak byla ale některá písmena mnohoznačná

11. Období do konce 13. století

České písemné památky

- české texty se až do konce 13. století vyskytují zřídka
- mezi nejstarší české souvislé texty patří: **duchovní písně** *Hospodine, pomiluj ny* (ještě s prvky staroslověnštiny) a *Svatý Václave*, které byly zpívány při bohoslužbách a slavnostních příležitostech, dále **křesťanské modlitby**, **veršované legendy** (*Legenda o Panně Marii*), ale také **epické hrdinské básně** (*Alexandreis* – epos o Alexandru Velikém)

■ **ukázky**

*Hospodine, pomiluj ny!
Jezukriste, pomiluj ny!
Ty, spase všeho mira,
spasiž ny i uslyšiž,
Hospodine, hlasy našě!
Daj nám všem, Hospodine,
žizn a mír v zemi!
Krleš! Krleš! Krleš!¹⁰*

*Svatý Václave¹¹
vévodo České země
kněže nás
pros za ny Boha
svatého Ducha
Kyrieleison¹²*

Vývoj jazyka v jednotlivých oblastech (10.–13. století)▶

str.
8**1) hláskosloví¹³**

- zánik nebo náhrada (vokalizace) jerů (10. století) – praslovanské redukované samohlásky (*b, b*), které buď zanikly (liché od konce slova), nebo se změnily v samohlásku *e*, např.: **dbnb > den*; **šbvbcb > švec*
- zánik (denazalizace)¹⁴ nosovek¹⁵ (11. století) – nosovky (*ę, ǫ*) které vznikly v praslovanštině a udržely se i ve staroslověněštině, se v češtině změnily na jiné vokály, např.: **męso > maso*, **rǫka > ruka*
- stahování (kontrakce) samohlásek (10.–13. století) – skupiny s *-j-* se stáhly v jednu dlouhou samohlásku, např.: **dobrǫjb > dobrý*; **dobraja > dobrá*
- přízvuk se do konce 13. století ustálil na první slabice (v praslovanštině byl pohyblivý)
- vznikla hláska *ř* (do konce 13. století) – z měkkého *ř*, např.: **starbcb > stařec > stařec*; **morje > moře > moře*
- změna *g > h* (13. století), např.: *noga > noha*, *glava > hlava*
- změna skupiny *šč > šť* (13. století), např.: *Ščepán > Štěpán*, *ščastný > šťastný*

2) morfologie

- skloňování se již řídilo kategorií rodovosti (mužský, ženský, střední rod) – odlišují se jména typu *vладыка* (dnes vzor *předseda*), *паноше* (dnes vzor *soudce*) od vzorů *жена*, *душе* (dnes vzor *růže*)
- podstatná jména rodu mužského se rozlišovala podle životnosti – původně se podstatná jména rodu mužského podle životnosti nerozlišovala, tvar 4. pádu jednotného čísla byl shodný s tvarem 1. pádu, např.: *визу¹⁶ члѧп* (jako *визу храд*), teprve později se objevuje koncovka *-a* pro 4. pád: *визу члѧпа* (ale *визу храд* zůstalo)

3) skladba

- nelze téměř sledovat, protože nemáme dostatek souvislých textů

10 *Pomiluj ny* = smiluj se nad námi; *spase všeho mira* = spasiteli světa; *spasiž ny i uslyšiž* = spas nás a vyslyš; *žizn* = hojnost; *mír* = pokoj; *Krleš* = Kyrie, eleison (Pane, smiluj se).

11 Zápis písně z kroniky Beneše Krabice z Weitmile z roku 1368 obsahuje tři sloky, my zde uvádíme pouze jednu.

12 *Kyrieleison* = Kriste, eleison (Pane, smiluj se).

13 Symbolem * jsou v této kapitole označena slova, která pouze rekonstruuujeme, tj. nejsou zachována v písemných památkách. Symbolem > označujeme vývojovou změnu slova, tvaru slova apod.

14 Nosovky se ze slovanských jazyků dochovaly jen v polštině.

15 **Nosovka** = nosová samohláska, nazála – při její artikulaci se zapojuje vedle ústní také nosní dutina.

16 *Vizu* = staročeský tvar pro novočeské slovo „vidím“.

4) pravopis

- již během 13. století se začal objevovat **spřežkový pravopis**, i když zatím nesoustavně – k označování hlásek, které má čeština proti latině navíc, byly používány spřežky, tj. spojení dvou i více latinských písmen (*czas – čas*)

Období staročeštiny (14.–15. století)

12. Rozvoj češtiny ve 14. století

- rozvoj spisovné češtiny souvisí s hospodářským, politickým a kulturním rozvojem i s rozvojem vzdělanosti (zvláště za vlády Karla IV.)
- čeština se z církevních kruhů šířila do světského prostředí (mezi šlechtu, měšťanstvo, členy univerzity)
- čeština fungovala nejen jako jazyk úřední, ale pronikala i do oblasti umělecké (*Dalimilova kronika*, *Hradecký rukopis*, *Mastičkář*, *Tkadleček atd.*) a nábožensko-filozofické literatury (spisy **Tomáše Štítného ze Štítného**)
- v průběhu 14. století a na začátku 15. století byla čeština vyspělým jazykem s ustálenou písemnou podobou

13. Čeština v husitském období

- během husitské revoluce došlo ke sblížení spisovného jazyka s jazykem širších vrstev
- čeština plnila nejrůznější funkce, především fungovala jako propagační prostředek revoluce, na důležitosti proto nabyla především mluvená kazatelská řeč
- **Jan Hus** a další kazatelé se ve svých kázáních snažili o maximální srozumitelnost – oprostovali češtinu od slov zastaralých a cizích, od složité skladby ovlivněné latinou (latina byla vytlačována i z umělecké literatury)

České literární památky

- mezi literární památky této doby řadíme **díla vzdělávací**, např.: **Tomáš Štítný ze Štítného**: *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*; **duchovní a válečné písně**, např.: *Ktož sú boží bojovníci* (v původním pravopise: *Ktoz jsu boží boyowníci*), *Povstaň, povstaň Veliké Město pražské*; **traktáty** a **postily**, např.: **Petr Chelčický**: *O cirkvi svatě*, **Jan Hus**: *Postila*, *Výklad Viery*, *Desatera a Páteře*; **kroniky**, např.: **Vavřínek z Březové**: *Husitská kronika*

■ **ukázka**

- údaje o spisu Jana Husa *Postila*, vydaném v roce 1563 v Norimberku¹⁷:
Postylla swatě paměti M. Jana Husy mučedlnjka Božijho na euangelia kteráž se čtau přes celý rok.

Vývoj jazyka v jednotlivých oblastech**1) hláskosloví**

- pokračovaly změny z předchozího období a vznikaly nové:
 - změna přehlásek po měkkých souhláskách: **u > í**: *l'ud > lid*, **ú > í**: *slepícu > slepicí*
 - změna přehlásek **ó > ie**: *koňóm > koniem*
 - změna přehlásek **a > ě**, **á > ie** po měkkých souhláskách: *duša > dušě*, *ležati > ležeti*

¹⁷ Dostupné z: <http://www.etf.cuni.cz/library/Hus-Postilla/>.

- změny od poloviny 14. století:
 - **diftongizace**¹⁸: **ó > uó**: *vóbec > vuóbec, bóh > buóh* a následně **monoftongizace**¹⁹: **uó > ů**: *vuóbec > vůbec, buóh > bůh*
 - **diftongizace**: **ú > ou**: *lúka > louka*
 - **úžení**: **ie > í**: *viera > víra, é > í: *obilé > obilí, řéci > říci**

2) morfologie

- vznikla přivlastňovací zájmena 3. os. (*jeho, její, jejich*)
- zanikl **duál**, **tj. dvojné číslo**, které existovalo vedle jednotného a množného čísla. Duál se užíval pro označení jevů vyskytujících se po dvou, např.: *dvěma bratroma mýma*; dodnes se duál zachoval jen u několika málo podstatných jmen označujících párové orgány lidského těla: *oči – očima, uši – ušima, ruce – rukama, nohy – nohama* a ve tvarech číslovek *dva, dvě, oba, obě – dvou, dvěma, obou, oběma*
- zanikly jednoduché minulé časy **aorist**²⁰ (*vedech – vedl jsem*) a **imperfektum**²¹ (*vediech – vedl jsem*), které byly hojně užívány až do konce 14. století; dodnes se zachoval pouze tvar aoristu slovesa *být* (*bych, bys, by, bychom, byste, by*) jako součást podmiňovacího způsobu
- rozšiřovalo se **užívání koncovky -m** pro 1. osobu čísla jednotného času přítomného u těch sloves, která mají v koncovce dlouhou samohlásku: *dělaju > dělám; prošu > prosím*

3) skladba

- rozvíjela se složitější souvětí
- vyhraňovaly se různé typy vedlejších vět

4) slovní zásoba

- vznikala nová slova z oblasti náboženské, právní
- vznikala nová slova abstraktní, např.: *stvorenie*
- přejímala se slova z jiných jazyků, především z němčiny, např.: *kostel, fara, rytier*
- česká slova z husitské válečné terminologie naopak pronikla do jiných evropských jazyků, např.: *hákovnice, houfnice, tábor*

5) pravopis

- Jan Hus (pravděpodobně) místo pravopisu spřežkového navrhl **pravopis diakritický** – rozlišování kvantity a kvality hlásek pomocí rozlišovacích znamének: u písmen pro samohlásky užíval čárky (označení délky) a u písmen pro souhlásky užíval tečky (označení měkkosti), z nichž se později vyvinul háček

18 **Diftongizace** = změna dlouhé samohlásky na dvojhlásku (= **diftong**).

19 **Monoftongizace** = dvojhlásku se mění na dlouhou samohlásku.

20 **Aorist** = jednoduchý slovesný tvar minulé (např. *vedech = vedl jsem*) – vyjadřuje minulé děj hlavní, ukončený.

21 **Imperfektum** = jednoduchý slovesný tvar minulé (např. *vediech = vedl jsem*) – vyjadřuje minulé děj vedlejší, v minulosti trvající nebo se opakující.

Období tzv. humanistické češtiny (2. pol. 15. stol. – poč. 17. stol.)

- rozvoji kultury a jazyka napomáhal rozvoj školství a knihtisku²²
- čeští humanisté (především **Viktorin Kornel ze Všehrd**) byli přesvědčeni, že čeština se vyrovná jazykům klasickým; čeština se dokonce stala mezinárodním jazykem užívaným např. v Uhrách a v Polsku
- psaná podoba jazyka se vzdalovala od lidové řeči – vytvářela se mluvená podoba spisovného jazyka, přičemž vrcholu dosáhla spisovná čeština v *Bibli kralické* (vyšla v šesti svazcích v letech 1579–1593)²³

České literární památky

- vznikla bohatá česky psaná nauková literatura – **Viktorin Kornel ze Všehrd**: *O právech, súdiech i o dskách země české knihy devatery*
- umělecká literatura – **Václav Hájek z Libočan**: *Kronika česká*
- gramatiky a slovníky – **Jan Blahoslav**: *Gramatika česká*, 1571; **Daniel Adam z Veleslavína**²⁴ – vícejazyčné slovníky, které měly vliv na ustálení normy spisovného jazyka; **Jan Amos Komenský** – shromáždil rozsáhlý materiál ke slovníku česko-latinskému a latinsko-českému, ovšem všechny podklady shořely při požáru v polském Lešně
- rozvíjela se překladatelská a didaktická činnost (**Jan Blahoslav**, **Jan Amos Komenský**)

Vývoj jazyka v jednotlivých oblastech

1) hláskosloví

- dokončila se diftongizace **y > ej**
- změna **aj > ej** v téže slabice (*daj > dej*, *vajce > vejce*) × v různých slabikách **-aj-** zůstalo (*da-jí*, *va-jec*)
- těmito změnami byl ukončen hláskový vývoj spisovného jazyka; ustávání hláskových změn bylo důsledkem značného rozšíření znalosti písma, které dosažený hláskový stav konzervovalo

2) morfologie

- dovršilo se rodové rozlišení maskulin životných od neživotných tím, že i u jmen zvířat pronikl jiný tvar pro vyjádření 4. pádu (*vidím psa*), v jednotném čísle byly obě kategorie rozlišeny také v jiných pádech (2. p. *pána* × *hradu*, 3. p. *pánovi* × *hradu*)
- zdvořilostní formou se stalo užívání 2. os. mn. č., tzv. vykání; v písemném styku se šlechtou byla zdvořilostní formou 3. os. (*aby mne Vaše Milost ráčila vyslyšeti*)

3) skladba

- komplikovaná větná stavba, složitá, dlouhá souvětí (pod vlivem latiny)
- latinou byl ovlivněn slovosled – sloveso v určitém tvaru stálo na konci věty, např. *poněvadž žádné-ho zrcadla, v němž bychom se zhlédli a v něm, co jsme a po čem stojíme, předloženého nemáme, ...*²⁵

22 Za kolébku českého knihtisku se považuje Plzeň, kde byla 26. dubna roku 1476 vytištěna *Statuta Arnošta z Pardubic (Statuta Arnesti)* – nový církevní zákoník, který zůstal jako základ církevní organizace v Čechách v platnosti několik století. V Plzni byl také vytištěn překlad latinského díla *Historia Troiana* s názvem *Kronika trojanská* (námětem této knihy bylo dobytí Troje). Tento prvotisk byl dříve považován za nejstarší v Čechách (1468), dnes se ale datuje do pozdějších let.

23 První vydání *Kralické bible* vyšlo v šesti svazcích, proto se často označuje jménem „šestidílka“.

24 Tzv. **veleslavínská čeština** se později stala vzorem pro stanovení normy spisovného jazyka.

25 Převzato z: *Nový encyklopedický slovník [online]*. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HUMANISTICK%C3%81%20%C4%8CE%C5%A0TINA> [cit. 5. 10. 2018]

- napodobovaly se latinské slovesné vazby, např. vazba akuzativu s infinitivem (*pravě slušné a náležité býti*),²⁶ vznikly nepravé vztahné věty (*a já teprve do návi plavil se v neděli ráno na lodičce, která slove kundle, na kterýchžto lodičkách sem i tam po městě Benátkách se vozí*)²⁷

4) slovní zásoba

- pokračovalo přejímání slov z latiny, románských jazyků, z němčiny
- v textech se objevují metafora, přísloví, rčení

5) pravopis

- po rozšíření knihtisku se v tištěných dílech ustálil tzv. **bratrský pravopis** (nazývaný podle listů vydávaných Jednotou bratrskou), který byl převážně diakritický se zachováním několika spřežek; bratrský pravopis se užíval až do doby národního obrození
 - původní tečka nad měkkými souhláskami se změnila v háček, kterého se užívalo nad **č, d', ň, ř, ě, ž**; písmeno **š** se psalo většinou jen na konci slova, uvnitř se psalo spřežkou **ſſ**; grafém **ě** se začal používat dnešním způsobem
 - délka samohlásek se označovala čárkou (kromě **ů** vzniklého z původního **ó**), dlouhé **í** se nejprve zdvojovalo **ii**, později se zapisovalo **ij**, nakonec **j**
 - vyslovované **[j]** se zapisovalo jako **g** nebo **y**, pro zápis **[g]** se někdy používal grafém **g̃**²⁸
 - uchovalo se psaní dvojitého **w**, jednoduché **v** označovalo **u** na začátku slova
 - dvojhláska **ou** se zapisovala **au**
 - po **c, s, z** se vždy psalo tvrdé **-y-** (**cyzý**)

■ **ukázka bratrského pravopisu** (cestopis **Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic** z roku 1608):

- *Putowánj aneb Ceľta z Kráľowstwj Čzeľkého do Mějta Benátek: Odtud po Moři do Země Swaté země Jůdľké a dále do Egypta a welikého Mějta Kairu: Potom na horu Oreb, Synai a ſwaté Panny Kateřiny w puľtě Arabij ležjcý: Na dwa Djly rozdělená: A Od Urozeného Pána, Pana Kryťtoffa Haranta z Polžic a Bezdruzic a na Petce etc. Ržjmského Cýřaře geho miloſti Raddy a Komornijka Léta 1598. ſſtiastně wykonaná y také pěknými Figůrami ozdobená. Geľt přitom y krátké wypsánj některých Národůw a obyčegůw gegich též Zemj, Kragin, Oľtrowůw a Mějt y giných rozličných wěcý.*

Období češtiny doby barokní (17.–18. století)

- pobělohorské období přineslo výrazné změny ve společnosti, které se promítly i do vývoje jazyka
- čeština byla pod tlakem němčiny (**germanizace**);²⁹ čeští nekatoličtí vzdělanci emigrovali, snížil se počet uživatelů spisovné češtiny
- užívání spisovné češtiny bylo značně omezováno, čeština byla postupně vytlačována z úředního styku i z vědecké oblasti – ustálená jazyková norma se postupně rozkládala
- česky se mluvilo především na venkově
- česky psanou literaturu této doby představovaly spisy náboženské, lidové a náboženské písně, knížky lidového čtení apod.
- v rámci péče o český jazyk se projevil tyto dvě tendence:

26, 27 Převzato z: *Nový encyklopedický slovník [online]*. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HUMANISTICK%C3%81%20%C4%8CE%C5%A0TINA> [cit. 5. 10. 2018]

28 Zajímavost: první vydání skladby *Máj* (1836) Karla Hynka Máchy bylo zapsáno ještě jako: „*Mág*“.

29 **Germanizace** (poněmčování) = šíření německého jazyka a kultury na našem území.

1) purismus

- pocit národního ohrožení vyústil ve snahy očistit češtinu od cizích vlivů, mluvíme o **puristických zásazích** do jazyka – tyto snahy jazyku však více škodily, než prospívaly, často šlo o necitlivé tvoření nových slov (až zkomolenin) bez dodržování slovotvorných pravidel, např.: *usmívka* (ironie), *samotov* (klášter), *čistonosoplena* (kapesník), *zelenochrupka* (salát), *zpěvořečnost* (poezie), *myslivíř* (student)
- purismus se nejvíce projevil v dílech **Jiřího Konstance**: *Brus jazyka českého* (1667) a **Václava Jana Rosy**: *Čechořečnost aneb Mluvnice českého jazyka* (1672)

2) obranné tendence

- učenci obhajovali češtinu jako kultivovaný a vyspělý jazyk, např. **Bohuslav Balbín**: *Rozprava na obranu jazyka slovanského, obzvláště českého* (vznik asi 1672, vydáno až v době národního obrození r. 1775)

Období novočeštiny (18. století – současnost)

14. Jazyk národního obrození a doby poobrozenecké (18. a 1. pol. 19. století)

- zrušení nevolnictví (1781) umožnilo pohyb obyvatelstva, venkované se stěhovali do poněmčených měst a přinášeli s sebou i český jazyk – toto byl jeden z předpokladů pro tzv. **národní obrození**
- český jazyk byl chápán jako jeden z nejdůležitějších znaků národa („Čechem je ten, kdo mluví česky“ – mluvíme o tzv. jazykovém vlastenectví)
- bylo třeba upevnit, kodifikovat, obohatit český spisovný jazyk – tím se ale od sebe vzdalovaly spisovný jazyk a běžná mluva (toto napětí existuje dodnes)
- po ustálení normy spisovného jazyka se mohla rychle rozvíjet umělecká literatura (K. H. Mácha, K. J. Erben, J. K. Tyl, B. Němcová, K. Havlíček Borovský a další)
- vznikaly především mluvnice, slovníky

👉 Významní jazykovědci tohoto období

- **Josef Dobrovský** – autor vědecké mluvnice češtiny: *Zevrubná mluvnice češtiny* (1809) – napsána německy; navázal na vyspělou češtinu *Bible kralické*, na veleslavínskou češtinu
- **Josef Jungmann** – hlavní editor *Česko-německého slovníku* (1834–1839)³⁰ – jde o slovník překladový i výkladový, který obsahoval 120 000 hesel; po Dobrovského *Zevrubné mluvnici jazyka českého* se slovník stal druhým základním kamenem pro pozvolné ustanovení normy spisovné češtiny
- **František Martin Pelcl** – první profesor české řeči na pražské univerzitě³¹, své spisy psal především německy

Na co dát pozor ▼

- Josef Dobrovský byl nadšen krásou staré češtiny, ale pochyboval o budoucnosti českého jazyka, proto svá vědecká díla psal německy a latinsky
- Josef Jungmann naopak věřil v možnost obnovy jazyka a odsuzoval poněmčelé Čechy

30 Mezi Jungmannovy spolupracovníky patřili např. fyziolog Jan Evangelista Purkyně, botanik Jan Svatopluk Presl, básník Antonín Marek a další.

31 Zajímavost: roku 1774 byla založena katedra češtiny na pražské univerzitě.

Vývoj jazyka v jednotlivých oblastech

1) morfologie

- Josef Dobrovský zavedl systém skloňovacích typů (vzorů) podle rodu a zakončení v 1. a 2. pádě jednotného čísla; zavedl dělení sloves na třídy

2) slovní zásoba a slovtvorba

- Josef Dobrovský popsal pravidla odvozování a skládání českých slov
- velký rozvoj slovní zásoby – vznikají nová slova, především odborné názvosloví
- Josef Jungmann a jeho spolupracovníci při tvoření nových slov vycházeli ze slovní zásoby starých českých písemných památek, z lidové řeči, z jiných slovanských jazyků nebo tvořili slova zcela nová

slova v Jungmannově Česko-německém slovníku		
přejatá z jiných slovanských jazyků	z ruštiny	<i>plod, bol, děva, chlum, dolina, luh, neblahý, šíje, orobinec, pestík, krysa, treska, tuleň, četný, nudný, řešit</i> apod.
	z polštiny	<i>bedla, blizna, brukev, modřín, čolek, ropucha, podmět, časování, výraz, vzor, rozčítit se, obřad, báje</i> apod.
	ze slovinštiny, z chorvatštiny	<i>cesmína, chaluha, chobotnice, lastura</i> apod.
doslovné překlady		<i>časopis, zeměpis, dějepis, cestopis, hanopis, chvalořeč, žalozpěv, názor, pojem, proslov, předložka</i> apod.
ze staré češtiny		<i>touha, chvoj, ryk, látka, chorý, ješitný, ladný, matný, linout, útrpnost</i> apod.
nově utvořená slova (novotvary)	většinou odborné názvosloví	<i>rostlina, kyselina, čtverec, trojúhelník, hvězdárna, leden, únor, dusík, kyslík, přídavné jméno, zápor, sněženka, výrobek, průmysl, nerost, obdoba, oblíba, rozmar</i> apod.

3) pravopis

a) Dobrovského oprava analogická³²

- po **c** se píše měkké **i**
- spojka **i** se píše již jako měkké **i**
- po **s, z** se podle analogie píše měkké **i**, nebo tvrdé **y**: (1. p. *páni* – *psi*; 4. a 7. p. *pány* – *psy*)

b) Šafaříkova³³ oprava skladná (poslední oprava pravopisu)

- pro označení hlásek **í, j, g** se zavedl dnešní způsob (*gegj* > *jeji*)
- písmeno **w** bylo nahrazeno písmenem **v**
- místo **au** se píše **ou** (*mauka* > *mouka*)

15. Čeština od 2. poloviny 19. století do roku 1918

- stále rostl počet uživatelů češtiny, pronikala do středního školství (na konci století i na vysoké školy)
- čeština vstupovala do úřadů, divadel, ale i vědeckého života, rychle se rozvíjelo české novinářství a umělecká literatura (májovci, ruchovci, lumírovci, česká moderna, buřiči, realisté a další)

³² Analogie = podoba.

³³ Pavel Josef Šafařík (1795–1861) – slovenský český pišící spisovatel, jazykovědec, slavista.

- spisovná čeština byla nejen jazykem psaným, ale též se rozvíjela hovorová podoba českého jazyka
- rozvíjejí se nové lingvistické obory: dialektologie, fonetika, lexikografie
- začaly vycházet odborné lingvistické časopisy (*Listy filologické*, *Časopis pro moderní filologii*, *Naše řeč* – všechny tři vycházejí dodnes)

📖 Významný jazykovědec tohoto období

- Jan Gebauer
 - soustředil se především na historický výzkum češtiny: *Historická mluvnice jazyka českého* (90. léta); *Slovník staročeský* (1903, 1916); a na didaktické zpracování mluvnic: *Krátká mluvnice česká* (1891) a *Příruční mluvnice jazyka českého* (1900) – staly se na dlouhou dobu kodifikačními příručkami
 - vydal první pravidla pravopisu: *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví* (1902)

16.Čeština 20. století a současná čeština

Období 1918–1939

- po vzniku samostatné ČSR se čeština (resp. slovenština) stala státním jazykem, ačkoli zde žily četné národnostní menšiny (zvl. německá)
- rozvojem českého školství, publicistiky i rozhlasu se šířil spisovný jazyk do širších vrstev
- stíraly se rozdíly mezi nářečím – vznikají interdialekty (zvl. obecná čeština)
- vysoká kulturní úroveň spisovného jazyka se projevila v rozvinuté umělecké literatuře a naopak literáti a umělci přispívali k rozvoji kultivovaného jazyka (K. Čapek, I. Olbracht, V. Vančura, V. Nezval, J. Seifert, J. Voskovec, J. Werich a další)
- čeština se stala předmětem vědeckého bádání

📖 Významní jazykovědci tohoto období

- lingvisté kolem časopisu ***Naše řeč***: **Josef Zubatý**, **Jiří Haller**, **Václav Ertl** (přepřacoval a zmodernizoval Gabauerovu *Krátkou mluvnici českou* i *Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské* – obě vyšly v mnoha vydáních a ovlivňovaly výuku češtiny na středních školách po mnoho let)
- lingvisté sdružení kolem **Pražského lingvistického kroužku (PLK)** (založen 1926): **Vilém Mathesius**, **Roman Jakobson**, **Jan Mukařovský**, **Nikolaj Sergejevič Trubeckoj**, **Bohuslav Havránek**, **Vladimír Skalička** a mnozí další
 - zaměřili se na zkoumání současného jazyka
 - studovali jazyk se zřetelem k jeho společenskému fungování – tj. kladli důraz na funkčnost jazykových prostředků
 - v popředí pozornosti stála fonologie (popisuje funkční použití zvukových jednotek), skladba (především teorie aktuálního členění výpovědi*) a problematika spisovného jazyka (úzus – norma – kodifikace*) a jeho funkční rozvrstvení
 - vědeckým časopisem PLKu bylo ***Slovo a slovesnost*** (vychází dodnes)

str.
173

str.
14

Období 1939–1945

- období protektorátu Čechy a Morava znamenalo pro češtinu značné nebezpečí
- čeština byla na úkor němčiny vytlačována z úřadů a ze škol
- mnozí významní lingvisté emigrovali (Roman Jakobson)
- vydávání českých knih bylo značně omezeno cenzurou

Období 1948–1989

- společenské změny měly vliv i na jazyk
- jazyk se stal výrazným nástrojem politické propagandy a manipulace s veřejným míněním³⁴
- publicistické texty byly plné klišé³⁵ a fixních obrátů, např.: *vybudujeme socialismus, drtívá porážka imperialistů, banda špiónů a zrádců* apod.
- na vývoj jazyka měly vliv i rozhlas a televize (od 50. let)
- v roce 1946 vznikl **Ústav pro jazyk český** – instituce, která dodnes zaštiťuje výzkum češtiny v mnoha oblastech, v níž se pracuje na slovnících, gramatikách, úpravách pravopisných pravidel apod.

Významní jazykovědci tohoto období

- Bohuslav Havránek, Miloš Dokulil, František Daneš, Miroslav Grepl, Karel Hausenblas, Alois Jedlička, Vladimír Šmilauer, František Trávníček a další

Vývoj jazyka v jednotlivých oblastech

1) morfologie

- ústup infinitivu končícího na **-ti**, např.: *spáti, čísti*
- ústup přechodníků
- připouštěla se řada dubletních tvarů, např.: v *nadpise* i *nadpisu*; *demokrati* i *demokraté*

2) slovní zásoba a slootvorba

- užívání zkratk a zkratkových slov, např.: *KSČ, MDŽ, ROH, SSM, RVHP*
- vznikají nové složeniny, např.: *velezrádce, velkovýroba, prvomájový, hospodářskopolitický*
- vznikají nová slova napodobováním ruských vzorů, tzv. **kalky**,³⁶ např.: *domovní důvěrník, pětiletka, požárník, prověrka*
- přejímání slov z angličtiny, např.: sport: *windsurfing*; technika: *laser, videorekordér*; hudba: *hit, hit-paráda*

Období od roku 1989 a vývojové tendence současné češtiny

- jazyk je živý organismus, reaguje na potřeby svých mluvčích
- jazyk se tedy neustále vyvíjí s tím, jak se vyvíjí společnost uživatelů daného jazyka
- nejrychleji dochází ke změnám ve slovní zásobě – jazyk reaguje na potřebu stále pojmenovávat nové skutečnosti; relativně stabilní je naopak v hláskosloví, morfologii a syntaxi

Procesy probíhající v současném jazyce

- **univerbizace** – změna víceslovného pojmenování v jednoslovné, např. *obchodní dům* – *obchodák*, *mobilní telefon* – *mobil* apod. × **multiverbizace** – skutečnosti se popisují víceslovnými pojmenováními, ačkoli existuje jednoslovné pojmenování, např. *rozhodnout* – *učinit rozhodnutí*
- **internacionalizace** – přejímání slov z cizích jazyků, dnes zejm. z angličtiny, např.: *babyboom, workoholik, prokrastinace, blogger, youtuber, vlog*; zařazování anglických slov k českému deklinačnímu a konjugačnímu systému, např.: *checkovat, passnout*, někdy i fonetickým přepisem, např.: *víkend, džus, šok* nebo novější: *lajknout, tvítovat, lídr*

34 I dnes slouží jazyk jako politický nástroj a odráží společensko-politický vývoj.

35 **Klišé** = ustálený, ale již významově prázdný obrat nebo fráze.

36 **Kalk** = buď výraz vzniklý jako doslovný překlad cizího výrazu (**kalky lexikální**), nebo výraz vytvořený podle cizí předlohy (**kalky sémantické a frazeologické**).